

PROBLEMATIKA POTRAVINÁŘSKÉHO PRŮMYSLU A JEHO VZTAH K ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBĚ

Jaroslav Homolka

PEF, Česká zemědělská universita Praha, 165 21 Praha 6-Suchdol
tel. 02/338 2285, fax: 02 338 2286

Anotace:

Příspěvek se zabývá problematikou výsledků, problémů a rizik v potravinářském průmyslu České republiky v procesu privatizace. Zdůrazňuje se významný podíl tohoto průmyslu v rámci národního hospodářství. Jsou zde uvedeny výsledky privatizace tohoto odvětví, kde téměř 98 % počtu státních podniků bylo do konce roku 1994 privatizováno.

Jsou dokumentovány relativně příznivé hospodářské výsledky potravinářského průmyslu v období transformace v letech 1991 - 1994 na rozdíl od zemědělské prvovýroby. Zatímco zemědělství vykazuje dosud ztrátu, v potravinářském průmyslu jako celek byla kladná rentabilita.

Samostatná část je věnována problémům a rizikům dalšího rozvoje potravinářského průmyslu. Mezi ně patří především nízké využívání existujících výrobních kapacit v průmyslu masném, mlékárenském a škrobárenském. Dále - nezbytnost řešení uspokojivých obchodních vztahů mezi potravinářským průmyslem a prvovýrobci surovin. Jako velmi rizikový faktor dalšího rozvoje vystupuje pak vysoká zadluženost řady potravinářských podniků, kde téměř polovina podniků má vyšší jak 100 % zadluženost vlastního jmění. Věřiteli jsou především banky, ale také dodavatelé surovin ze zemědělské prvovýroby.

Summary:

The Results And The Risk of The Food Industry in Czech Republic During The Period of Privatization. The contribution concerns in the problematic of results and risks in the food industry in Czech Republic during the period of privatization. It points out the significant share of this industry in the national economy. There are described results of the privatization in this sector, where nearly 98% of state enterprises had been privatized till the end of 1994.

There are document relative favorable economical results in the food industry in the period of transformation in 1991 - 1994 in contract to the agriculture. While the agriculture is still unprofitable, the food industry is in global profitable.

A special part concerns in problems and risks of further development of the food industry. That are mainly the low utilize of an existing production capacity in the meat, milk

and starch industry. Further - the need of trade relationship solve between the food industry and the agriculture. A risk factor of further development is a great insolvency of many food factories, where a half of them has got an insolvency of owner's equity more than 100%. Creditors are the banks, bur also the agricultural suppliers.

Klíčová slova:

privatizace, potravinářský průmysl, spotřeba potravin, hospodářský výsledek, výrobní kapacita, úvěr, zadlužení

Key words:

Privatization, food industry, food consumption, economical result, production capacity, credit, insolvency

Potravinářský průmysl má na území Čech a Moravy dlouholetou tradici a vedle zásobení domácího trhu se některými svými výrobky uplatnil i v zahraničí. Současný stav tohoto odvětví v rámci České republiky lze odvodit od jeho podílu na hrubém domácím produktu ve výši 4 až 5 %, podílu na zaměstnanosti ve výši 2,7 % a podílu na nových investicích pak ve výši 4,5 %.

1. Proces privatizace v potravinářském průmyslu

Před rokem 1988 byla zpracovatelská kapacita potravinářského průmyslu soustředěna ve 12 výrobně hospodářských jednotkách dle druhu zpracovávané suroviny a produkováných výrobků. Např. výrobně hospodářská jednotka mlékárenského, masného, mlýnského a dalšího průmyslu. Během roku 1989 a 90 došlo k rozdělení těchto jednotek na cca 250 státních podniků. Tento počet státních podniků byl zařazen do procesu privatizace a jejich majetek představoval více než 40 mld korun.

Proces privatizace potravinářského průmyslu byl a je upraven shodnými právními mormami jako v ostatních odvětvích národního hospodářství, tj. zákony o "malé a velké privatizaci". Privatizace proběhla ve dvou privatizačních vlnách, a to v letech 1992 a 1994. Na konci roku 1994 dle údajů MZe ČR bylo z uvedeného počtu státních podniků privatizováno již 98 %. Na jejich základě vzniklo přes 550 malých a středních podniků. Použité formy privatizace byly rozdílné, a to od přímého prodeje podniků předem určenému zájemci, přes veřejnou soutěž, veřejnou aukci až k metodě kupónové privatizace. Ta právě při privatizaci potravinářského průmyslu byla velmi často zvolena a tak vznikl velký počet akciových společností, kde držitelem akcií vedle investičních fondů jsou i drobní akcionáři.

Noví výrobci potravin vznikali i z iniciativy prvovýroby a nebo na základě podnikatelských aktivit fyzických osob. Podle živnostenského zákona je registrováno více než 11 tisíc podnikatelských subjektů pro zpracování potravin a pochutin. Lze předpokládat, že proces dezintegrace v tomto odvětví dosáhl svého vrcholu a v budoucnu lze očekávat proces opačný, tj. postupnou koncentraci při vyvážené struktuře velkých, středních i malých podniků.

Změna vlastnických vztahů a změna struktury výrobků v potravinářském průmyslu je jednou ze změn, které proběhly a probíhají v České republice v této oblasti.

2. Změna výše a struktury spotřeby potravin

V direktivním systému hospodaření z ideologických důvodů byla výroba surovin a konečných potravin pro spotřebitele výrazně dotována státem. Politika "levných potravin" byla vydávána jako výrazná přednost socialistického zřízení. Při transformaci celé ekonomiky bylo nezbytně nutné promítnout principy tržní ekonomiky i do oblasti zemědělsko-potravinářského komplexu.

První úprava byla provedena jednotně tzv. cenovou úpravou, kdy byly odstraněny dotace státu ke spotřebitelským cenám potravin. Další fáze přizpůsobení pak měla formu liberalizace cen ve výrobní i spotřebitelské sféře. Ceny potravin pro spotřebitele se v letech 1989-93 zvýšily o 103,2 %, zatímco ceny ostatního spotřebního zboží vzrostly o 144,1 %. Spotřebitelské ceny potravin v tomto období nezakládaly inflační tendence. Podíl výdajů za potravinářské zboží představovalo pro obyvatelstvo okolo 33 % jejich celkových výdajů.

Uvedené omezení spotřeby ze strany obyvatelstva, které se samozřejmě muselo promítnout do snížení produkce potravinářské výroby a konečně pak i do postupného snižování produkce zemědělské prvovýroby. Tak např. v roce 1993 se snížila úroveň výroby proti r. 1992 u mlýnskopekárenských výrobků na 89 %, masa a masných výrobků na 87 % a mléka a mléčných výrobků na 89 %. Při snížení produkce sádla a másla pak vzrostla výroba rostlinných tuků a olejů na 115 %.

Vedle vlastní spotřeby potravin obyvatelstvem na snížení produkce potravinářského průmyslu se podílí zvýšený dovoz ze zahraničí a naopak snížený vlastní export, který u některých komodit bez státní podpory není možný.

3. Hospodářské výsledky potravinářského průmyslu

Hospodářské výrobky v zemědělsko-potravinářském komplexu České republiky měly diametrálně rozdílnou úroveň v procesu transformace. Zatímco zemědělská výroba vykazuje od roku 1991 trvale vysokou míru ztrátovosti, tak potravinářský průmysl právě od počátku transformace dosahuje příznivých ekonomických výsledků.

Nejvyšší rentability dosáhly potravinářské podniky v roce 1991, tzn. v prvním roce po zavedení cenové liberalizace a v roce 1992, kdy úroveň jejich nákladové rentability se pohybovala okolo 10 %. Potravinářský průmysl v tomto období ekonomicky vytěžil především z rychlejšího nárůstu prodejních cen svých výrobků (vzestup o 59,5 %) ve srovnání se stagnujícími či mírně se zvyšujícími cenami zemědělských produktů (vzestup o 20,6 %). Toto cenové zvýhodnění bylo ještě v mnoha případech umocněno i monopolním postavením některých nezastupitelných zpracovatelů vůči zemědělské prvovýrobě při ovlivňování prodejních cen zemědělských produktů za situace, kdy nabídka většiny zemědělských produktů převyšovala poptávku po nich.

Situace ve vztahu nabídky a poptávky se ovšem již v roce 1993 začala podstatně měnit, poněvadž u některých produktů došlo k podstatnému poklesu výroby v zemědělství. Došlo k určitému oživení cen pro zemědělství a tím i ztížení pozice potravinářského průmyslu. V roce 1993 poklesla nákladová rentabilita na 5,2 % a v roce 1994 pak už na 3,6 %. Pokles hospodářských výsledků způsobuje především vzestup nákladů na energii, surovinu, obaly a finanční náklady. Rozdíly v rentabilitě různých oborů potravinářského průmyslu vyplývají z rozdílů nákladů na surovinu. Nižší rentability dosahuje především obory zpracovávající živočišnou surovinu, zvláště pak mléko, kde dochází dokonce ke ztrátovosti.

4. Problémy a rizika dalšího rozvoje potravinářského průmyslu

Jako každá podnikatelská činnost, tak i podnikání v potravinářském průmyslu má své problémy, těžkosti i rizika, která je třeba pro stabilitu a vyváženost celého tohoto odvětví řešit.

a) Nevyužívání existujících výrobních kapacit

Český potravinářský průmysl disponuje značnou výrobní kapacitou, která byla převážně založena v období direktivního hospodářství, ale která vznikla i nově v období transformace jako výraz podnikatelské aktivity především v oblasti středního a drobného podnikání. Došlo rovněž k obnově dříve nevyužívaných kapacit, které byly navraceny původním majitelům v procesu restituce. Tento proces byl ovšem protikladný s celkovým snížením odbytu na potraviny vlivem v části dvě uvedených vlivů.

Výsledkem toho je samozřejmě stav, kdy dochází k nižšímu stupni využívání existujících zpracovatelských kapacit, které jsou rozdílné dle oborů.

Klasickým příkladem je masný, mlékárenský a cukrovarnický průmysl. Tyto obory musí projít fází restrukturalizace, poněvadž ne všechny existující kapacity mohou ekonomicky prosperovat. Např. v masném průmyslu byly v okolí Prahy uzavřeny dva ze tří velkokapacitních masokombinátů. Rovněž některé cukrovary již pro sklizeň 1994 nezahájily zpracovatelskou kampaň.

b) Vztahy k zemědělské prvovýrobě

Pro úspěšný rozvoj potravinářského průmyslu je nezbytně nutné nalézt optimální vztahy k zemědělské prvovýrobě na straně jedné a vztahy s obchodem na straně druhé.

Vztah k prvovýrobě je třeba založit na solidních základech, neboť se jedná o jejich vzájemnou závislost. Dobrá provázanost v tomto směru proto musí být dlouhodobým cílem obou stran.

Jednou z cest upevnění vzájemného vztahu je pak přímé kapitálové propojení mezi prvovýrobci a zpracovateli. Pro prvovýrobce to skýtá možnost zapojení až do distribuční sítě a realizovat pak tomu odpovídající podíl na zisku. Na druhé straně prvovýrobce jako minoritní vlastník nebude mít v tomto spojení žádný vliv. Jednou z možností řešení této situace jsou společné družstevní podniky v podobě odbytových družstev, které jsou v současnosti diskutovanou tématikou mezi zemědělci. Další možnou formou vazeb jsou dodavatelsko-odběratelské smlouvy s dlouhodobou platností. Tyto smlouvy by byly každoročně zpřesňovány dle vývoje vnějších podmínek. Zpracovatelé se také zaváží k technické pomoci, dodávkám některých výrobních faktorů, poradenské činnosti apod. V České republice tato vzájemná integrace dospěla nejdále mezi pěstiteli a zpracovateli olejnatých semen a má velice pozitivní vliv na celou výrobní vertikálu.

c) Riziko zadluženosti a možné likvidace podniků zpracovatelského průmyslu

Přestože v období direktivního systému byly postaveny některé velké zpracovatelské kapacity, celková technická a technologická úroveň tohoto odvětví nebyla příliš vysoká. V mnoha potravinářských podnicích se využívalo a využívá i velmi staré technické vybavení. Tento stav v řadě případů neumožňoval zpracovávat surovinu dostatečně rychle, beze ztrát a na druhé straně vyrobené produkty co do kvality, rozmanitostí a spotřebitelského balení nebyly na odpovídající úrovni. Ke změně tohoto stavu bylo a je zapotřebí značné množství finančních prostředků pro rekonstrukce a modernizace. To si uvědomoval management i ještě neprivatizovaných státních podniků, ale v plné míře si to uvědomuje management zprivatizovaných a nově vzniklých podniků.

Tento stav lze dokumentovat na rozsahu investic v oblasti zpracovatelského průmyslu od r. 1991. Míra investování v průmyslu potravin a pochutin dosahuje nejvyšších hodnot ze všech odvětví národního hospodářství. Např. v roce 1993 činil podíl investic z netto investičního majetku 26,7 % a podíl investic z vlastního jmění pak 20,9 %.

Objem pořízených hmotných a nehmotných investic v potravinářském průmyslu v letech 1992 a 93 vysoce překračuje vytvořené disponibilní zdroje v podobě zisku a odpisů. Přestože potravinářský průmysl dosahoval v uplynulých letech příznivých ekonomických výsledků, tak investice byly a jsou hrazeny i zdroji úvěrovými a zčásti dochází také k přímému kapitálovému vstupu dalších podnikatelských subjektů ať už domácích ale také zahraničních.

Pokles rentability společně s vysokou mírou investování vedl v jednotlivých podnicích k růstu míry jejich zadluženosti. Podle údajů finanční statistiky Českého statistického úřadu ke konci roku 1993 byl stupeň zadluženosti vlastního jmění podniků více než 100 % u téměř poloviny podniků, 75-100 % u 10 % podniků, 50 - 75 % u 8 % podniků a pod 50 % pak u zbylých 32 % podniků.

Vysoká míra zadluženosti potravinářského průmyslu a její neustálé zvyšování má příčinu zejména v růstu bankovních úvěrů (např. v roce 1993 o 16,3 %) a závazků u dodavatelů zejména zemědělských podniků. Nejvyšší míra zadluženosti je pak relativně nejvyšší v oborech s nízkou mírou rentability jako jsou podniky mlékárenského, cukrovarnického, mlýnského a škrobářenského průmyslu. Tato vysoká míra zadluženosti je rizikem samozřejmě pro vlastní podniky těchto oborů, ale i pro jejich věřitele, především ze zemědělské prvovýroby, které u nich mají dlouhodobé pohledávky. Při této vysoké zadluženosti se zvyšuje nebezpečí možných bankrotů těchto podniků.

Literatura:

- [1] Mezera J., Dvořák J.: Strukturální změny a tendence v potravinářském sektoru, VÚZE Praha, Band Nr. 19, Praha 1995
- [2] Perlín C.: Dobrá provázanost prvovýrobců a zpracovatelů musí být strategickým cílem obou stran, Zpravodaj AGRobaze, Band 5, Nr. 7, Praha, Měrz 1995
- [3] Lux J.: České potravinářství v poločase restrukturalizace, Příloha hospodářských novin Měrz 1995